

Väärtuslikke uurimusi varauusaegse Baltikumi ja Rootsi kultuuriloost

Ajalookirjutaja aeg. Aetas historicorum.

Koostanud Piret Lotman (Eesti

Rahvusraamatukogu toimetised, nr. 11).

Tallinn, 2008, 247 lk.

Eesti Rahvusraamatukogu toimetised on jõudnud uuele kaasaegsete teaduspublikatsioonide nõuetele vastavale tasemele: väljaandel, mis kuulub allseeriasse “Raamat ja aeg = Libri et memoria, nr. 1”, on toimetuskollegium ning kõik ilmunud artiklid on eelretsenseeritud. Etteruttavalt võib öelda, et toimetiste sisuga tutvumine kõrgendatud ootusi ei peta.

Kogumiku juhatab sisse Marek Tamm teoreetiline eskiis ajast, loost ja ajaloost. Ta alustab mõtisklusega aja reaalsuse küsimusest, kuid keskendub rohkem ajaloolase ja aja suhetele: minevikuaja moondamisele ajalooajaks kronoloogia ja periodiseerimise abil. Tamm annab ka visandliku ülevaate ajakasutusest ajaloolase tekstis, lausumisajast, mida ajalookirjutajad sageli enda jaoks ei teadvustagi.

Pärast sellist ajaloo filosoofilist sissejuhatust viib Tiina Kala artikkel meid hoopis proosalisesse maailma. Tema käsitluse aineks on 15. sajandi viimasel ja 16. sajandi esimesel veerandil tegutsenud Tallinna raehärra ja Niguliste kiriku eestseisja Hans Rotgersi märkmed. Kala möönab küll ise, et Rotgersi peetud Niguliste kiriku arveraamatut saab ajalookirjutuseks pidada vaid tinglikult. Ent tavalise kantsleiametniku märkmetest eraldavat Rotgersi ülestähendusi arvukad lisandused, kus avalduvad ka raehärra isiklikud hoiakud ja hinnangud. Neid arveraamatus esinevaid kultuuri-, argi- ja kunstiajaloo seisukohalt huvitavaid detaile esitlebki Kala suure põhjalikkusega, mis kindlasti rõõmustab medievistidest lugejaid.

Ajalookirjutuse teemast hääbib pisut ka Lea Kõivu artikkel, mis käsitleb Tallinna vaimulikkonna ja rae konflikti võimu ja staatuse küsimuses. Teema on kahtlemata oluline, sest, nagu autor sedastab, on arvukad sisetülid 16. ja 17. sajandi Tallinna ajaloole omased. Barokiajastul teravdus kaasaegsete seisuseteadvus ja -uhkus äärmuseni. Konflikti vallandasid Niguliste kiriku diakoni

Gotthard von Rentelni jutlused 1662. aastal, kus ta kritiseeris linnaisade poliitikat kirikute ja vaimulike ülalpidamiseks mõeldud vahendite kasutamisel. Rentelni korralekutsumisele rae poolt vastas Tallinna vaimulikkond mahuka memorandumiga “Jumalale meelepärane seletus ehk mõnede südametunnistuse-küsimuste teoloogiline deduktsioon”, mida Kõiv lähemalt analüüsib. Selles tülis rõhus raad oma õiguste ja privileegidele kiriku haldamise suhtes, kõrge eneseteadvusega vaimulikkond, kes oli raeliikmetest reeglina haritum, toonitas aga kiriku autonoomiat ilmaliku võimu suhtes ja eriti pastore kirikukari ameti – *Strafamt* – rolli. Tüli lahenes vaimulikkonna ja rae vahel sõlmitud kompromissiga, kus kirik andis paljude küsimustes järele. Selle konflikti vaatlemisel teeb Kõiv ka suuremaid üldistusi kiriku ja ilmaliku võimu vahekorra kohta Rootsi-aegses Tallinnas.

Teised kogumiku artiklid on ajalookirjutuse teemaga lähemalt seotud. Janet Laidla vaatleb vähetuntud ajaloo teost, 1701. aastal Londonis ilmunud anonüümset ingliskeelset “Jutustust Liivimaast”, millest neli aastat hiljem ilmus ka prantsuskeelne tõlge. Artikkel seab endale eesmärgiks selle teose sisu tutvustamise eestikeelsele lugejale. “Jutustust Liivimaast” koosneb 17 kirjast, mis algavad ülevaatega Liivimaa põliselanikest ja lõpevad autori Saksamaa-reisikirjadega. Teose autoriks peeti juba 18. sajandil Kuramaa vabahärrat Karl Johann von Blombergi, mille on omaks võtnud ka teose hilisemad käsitlajad. Laidla ei pea seda väidet siiski lõplikult tõestatuks. Samuti jätab ta lahtiseks küsimuse, kas raamatu aluseks on autori tegelikud kirjad sõbrale või on tegemist fingeeritud kirjadega. Viimast võimalust pean ma üsna tõenäoliseks, sest 18. sajandil oli teoste publitseerimine väljamõeldud kirjade vormis väga levinud.

Probleemipüstituste poolest märksa avaram on Kristiina Savini uurimus Johannes Schefferuse teosest “Rootsi rahva mälestusväärsete näidete raamat ühes osas” (1671). Uppsala ülikooli poliitika ja kõnekunsti professor Schefferusel puudub küll otsene seos Balti ajaloo, kuid nagu selgub ka kogumiku järgnevatest artiklitest, oli ta Balti kultuurielu ja ajalookirjutuse oluline mõjutaja Rootsi ajal. Autor käsitleb Schefferuse teost, millest sai peagi korduvates taastrükkides avaldatud kooliraamat, laiemalt kui ülevaatlikkus sissejuhatust 17. sajandi luterliku kultuuriruumi ajalookasutusse ja maailmapilti. Ta analüüsib lähemalt selle teose antiikseid juuri ning sihiasetusi, millest esileküündivaim on ajaloo kui voorusliku elu õpetamine näidete varal. Suhtumine Schefferuse teosesse hakkas muutuma alles uushumanismi ajastul, 19. sajandi algul, mil seda teost hakati väärtustama formaalse

mõtlemise arendajana ja ladina keele õpikuna.

Piret Lotman toob täiendusi ajalookirjutaja Thomas Hiärne elukäigule ning vaatleb lähemalt tema 1676. aastal valminud teose "Eesti-, Liivi- ja Lätimaa ajalugu" tekkelugu ja sisu. Vastupidiselt üldlevinud arvamusele, et Hiärne kiindumus ajaloo vastu tärkas alles Virtsu mõisa inspektorina, rõhutab Lotman selle juuri juba Hiärne noorusaastatel. Ajalooga tegelemine võis noorele mehele sel ajal tunduda ka perspektiivikas, sest Rootsi riigivõim soosis sel ajal igati ajalooteadust ning muinsuste väljaselgitamist ja kaitsmist. Lotman vaeb erinevaid hinnanguid Hiärne käsikirja jäänud ja rohkem kui sada aastat pärast autori surma trükis ilmunud kroonikale, seostades ise Hiärne kroonikat rohkem Rootsi ajalookirjutuse traditsiooniga ja rõhutades tema teaduslikku ajaloohuvi.

Kogumiku kõige avastuslikum ja põhjalikum artikkel, mis mahult läheneb juba lühimonoograafiale, on Aivar Põldvee sulest. See artikkel on ühtlasi näide, kui seikluslik võib mõnikord olla ajaloo uurimine. Nimelt kavandas Põldvee algul suuremat uurimust Johannes Forseliusest, mille käsikiri oli juba valmiski, kuid arhiiviallikate täpsel uurimisel ja uudsel tõlgendamisel kujunes sellest hoopis ulatuslik käsitlus Johann Wolfgang Boeclerist ja tema teosest "Lihtsate eestlaste ebausukombed" (arvatavasti 1685). Kuusalu kirikuõpetajal Boecleril on Eesti kultuuriloos halb kuulsus, sest teda on luterliku ajalookirjutuse traditsiooni järgi peetud avantüristiks ja põhimõttelagedaks tegelaseks, kes lisaks korduvatele usuvahetustele avaldas oma nime all ametivend Johannes Forseliuse teksti. See eksiarvamus sai alguse Johann Friedrich von Recke ja Karl Eduard Napiersky 1827. aastal ilmunud õpetlaste ja kirjanike leksikonist ning on sealt edasi rännanud teistesse teatmeteostesse ning kirjandus- ja kultuuriloo üld- ja üksikkäsitlustesse. Põldvee näitab aga veenvalt, et vea aluseks on Eestimaa konsistooriumi 1685. aasta protokollil ekslik tõlgendamine. Nimelt leidub seal pastor Gabriel Herlini repliik, mille järgi Boecleri teose tegelik autor olevat olnud tema *antecessor matrimonii*. Seni peeti selleks Herlini eelkäijat Harju-Madise pastori ametis Johannes Forseliust, kuid Põldvee argumentatsiooni järgi oli *antecessor matrimonii* 17. ja 18. sajandi keelekasutuses abielueelkäija ehk naise eelmine abikaasa, kelleks oli hoopis Boecleri äi, Kullamaa kirikuõpetaja Heinrich Göseken. Ja viimast mainib ka Boecler ise oma raamatukese eessõnas kui ühte teose kaasautorit.

Raske oleks lühikese retsensiooni raames edasi anda Põldvee ulatusliku artikli kõiki väärtusi. Autor käsitleb suure süvenemisega Boecleri eluetappe ja iseloomustab erudeeritud kultuuriloolistes

ekskurssides Kuusalu kirikuõpetajat mõjutanud isikuid. Seejuures ei kaota artikkel kompositsiooniliselt kordagi järke käest, jäädes keskendunuks ikkagi Boecleri teemale, kes avaneb meile uudselt kui kireva elukäigu ja otsiva vaimuga isiksus. Olulise osa artiklist moodustab "Lihtsate eestlaste ebausukommete" analüüs, mille ainekute Põldvee seostab Kuusalu ja Kullamaa kihelkonnaga. Autor rõhutab selle teose teaduslikult kommenteeritud väljaande ning ka Boecleri isiku ja teoste edasise uurimise vajadust.

Rootsi ajast kaugemale ulatub vaid Sirje Lasmägi artikkel Tartu justiitsbürgermeistri ja ajalookirjutaja Friedrich Konrad Gadebuschi raamatukogust. Ta kirjeldab lähemalt Gadebuschi ja tema tähtsamate Liivimaa kaasaegsete raamatukogusid ning peatub pikemalt Gadebuschi bibliograafilise leksikoni "Liivimaa biblioteek" Rahvusraamatukogus säilitataval eksemplaril, mille vahelehtedele on Gadebusch pärast teose ilmumist teinud arvukalt käsikirjalisi täiendusi. Need toovad mitmesuguseid biograafilisi detailandmeid Liivimaa literaatide kohta. Hoolimata sellest, et Gadebuschi kohta on mõni aeg tagasi ilmunud Christina Kupfferi doktoritöö, ei saa tema isikut ja käsikirjalist pärandit pidada veel lõpuni läbiuurituks. Teatud kahtlusi tekitab minus Lasmägi artiklis esinev väide Gadebuschi kuulususest pietistide hulka. Gadebusch ja eriti tema väimees, Otepää pastor Johann Martin Hehn, võisid küll kriitiliselt suhtuda valgustusteoloogiasse, kuid sellest ei järeldu veel automaatselt, et tegemist oli pietistidega. Ning Gadebuschi suhted pietistliku Tartu Jaani kirikuõpetaja Christian David Lenziga olid kohati üpris pingestatud. Eriuurimused käsikirjaliste täiendustega vana-dest trükistest meie raamatukogudes on aga igati tervitatavad. Ühe sellise raamatuloolise uurimis-ülesandena meenub mulle kohe Recke/Napiersky leksikoni rikkalike käsikirjaliste märkustega täiendatud eksemplar Tartu Ülikooli raamatukogu käsikirjade osakonnas.

Kokkuvõtvalt võib nentida, et tegemist on enamjaolt kõrgetasemeliste käsitlustega, mis rikastavad meie teadmisi Balti ajalookirjutusest ja on kindlasti üheks teetähiseks Rootsi aja kultuuriloo uurimise vallas. Silma torkab ka kogumiku autorite suurepärane orienteerumine kaasaegses teaduskirjanduses, mis võimaldab uudseid küsimuseasetusi ja Balti ainekute vaatlemist üleeuroopalises kontekstis. Kui millegi kallal üldse norida, siis joonealuste viidetega, mis on autoriti erinevad ja mille süsteemi oleks kogumiku kokkupanekul võinud rohkem ühtsustada.

Indrek Jürjo